

XANƏNDƏ İFAÇILIĞINDA “ŞÜSTƏR” DƏSTGAHI

“Şüstər”i fərli çalmaq çətindir, oxumaq ondan da çətin...

Azərbaycan muğam sənətinin təbliğində və inkişafında peşəkar-ustad xanəndələrin mühüm rolu vardır. Xanəndələr muğamın ənənələrini yaşatmış, onları qorumuş, gələcəyə ötürmüşlər. Xanəndəlik muğam janrından və muğam ifaçılığından ayrılmaz olub. Zaman-zaman muğam ifaçılığında baş verən təzəliklər, yeni xal və nəfəslər, keçmiş oxuma qaydalarının qorunması, üslub müxtəlifliyi ustad-şagird münasibətləri məhz peşəkar xanəndələr tərəfindən həyata keçirilmişdir.

SSRİ xalq artisti, Bülbül ifaçılıq sənətinə həsr etdiyi “Azərbaycan oxuma məktəbi” məqaləsində xanəndəlik sənətini yüksək qiymətləndirir: “Azərbaycanın klassik musiqi mədəniyyəti özünün ən parlaq ifadəsini xanəndə yaradıcılığında tapıb. Bu professional muğamni və musiqiçilər öz sənətkarlığı ilə illər boyu feodal-mülkədar malikanələrində hakim mövqə tutmuşlar. Həmin sahədə onların rəqibləri olmamışdır. Xanəndə əsrlər boyu yaranan ənənələrin izlərini saxlamışdır.”

Xanəndə sənətinin daha bir amili repertuardır. Məlumdur ki, xanəndələr şifahi peşəkar musiqinin janrları - muğam dəstgahlar, zərbi-muğamlar, təsniflər ilə yanaşı, xalq mahnılarını ifa etmişlər və bu ənənə bu gün də yaşayır. Sənətsünaslıq

doktoru, professor Ramiz Zöhrabovun yazdığı kimi, muğam - şifahi ənənəvi peşəkar musiqinin həm aparıcı, həm də mərkəzi janrıdır. Məhz buna görə də, xanəndə ifaçılığı, ilk növbədə, muğam janrı ilə bağlıdır.

Nəhayət, xanəndə ifaçılığının daha bir mühüm cəhəti də - hər muğamın ustad xanəndə ifasında mükəmməl nümunəsidir. Bir muğamın zaman-zaman meydana gələn fərdi və fərqli təfsirləri eyni muğam variantlarını, üslub müxtəlifliyini yaradıbdir. Bu baxımdan da hər bir muğamın Azərbaycan musiqi tarixində təkamül yolu, müxtəlif forma və məqam xüsusiyyətləri, kompozisiyası, şöbə-guşə tərkibi, ifaçılıq sənətində yeri və bəstəkar yaradıcılığında tətbiqi, xanəndə tərəfindən ifa tərzii kimi məsələlər araşdırılır.

Muğamların bədii-emosional təsir imkanlarını aşkara çıxara bilmək və dinləyiciyə çatdırmaq əlbəttə ki, xanəndənin peşəkarlığı ilə bağlıdır. Bu baxımdan, muğamlar arasında “Şüstər” öz melodisinə və emosional təsirinə görə ən qəmgin və kədərli muğam hesab olunur. Üzeyir Hacıbəyli “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” kitabında muğamların bədii təsir imkanları haqqında belə yazırdı: “Bədii-ruhi təsir cəhətdən “Rast” dinləyicidə mərdlik və gümrəhlik hissi, “Şur” lirik əhvali-ruhiyyə, “Segah” məhəbbət hissi, “Şüstər” dərin kədər, “Cahargah” həyəcan və ehtiras, “Bayati-

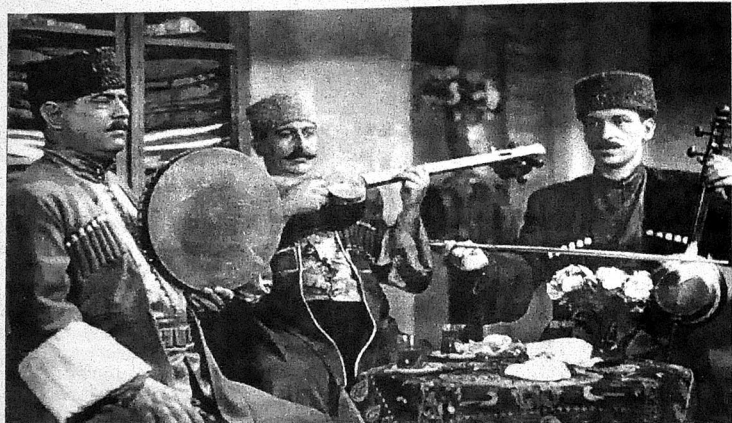
Şiraz” qəmginlik, “Humayun” isə “Şüstər”ə nisbətən daha dərin bir kədər hissi oyadır.” Ü.Hacıbəylinin bu fikrindən də göründüyü kimi kədər hissi oyadan muğamlar “Şüstər” və “Humayun”dur. Nəzərə alaq ki, “Şüstər” həm müstəqil dəstgah kimi, həm də “Humayun”un tərkibində iri şöbə kimi ifa olunur. Bu zaman “Şüstər”in Humayun muğamına kədərli ovqat gətirdiyini mülahizə edə bilərik. Daşdığı dərin kədər hissəyə görə, “Şüstər”, başqa muğamlarla müqayisədə həmişə və hər yerdə ifa olunmur. Bu muğamın tələfin etdiyi bədii-emosional yaşantılar təkcə dinləyici üçün deyil, ifaçı üçün də xüsusi ovqat istəyir. Çünki “Şüstər”in daşdığı ovqat bizcə, insanın hər hansı həyat - məişət yaşantılarından doğan qəm-kədər deyildir. Bu, ürfani kədərdir. Şərq klassik poeziyasında olduğu kimi, muğam sənətində də kədərin fəlsəfəsi eşqin və aşiqin kədəri kimi bəşəri, səmavi və ürfanidir.

“Şüstər” dəstgahının ən kamil və klassik ifaçılarından biri bütün Şərqdə və Qafqazda məşhur olan xanəndə Cabbar Qaryağdıoğludur (1861-1944). Bu qüdrətli sənətkarın repertuarında, demək olar ki, bütün muğamlar, zərb-muğamlar yer alırdı. “Şüstər” üzərində qurulan “Ovşarı” zərb-muğamını C.Qaryağdıoğlunun ifasında dinləyən dünya şöhrətli bəstəkar Fikrət Əmirov onun oxumasından sonra “Kürd-

Ovşarı” simfonik muğamını yazmaq fikrinə düşübür.

Məşhur Şuşa xanəndəsi Malibəyli Cümşüd (?-1915) də “Şüştər” dəstgahının mahir ifaçılarından biriymiş. Musiqi tarixçisi Firidun Şuşinski “Azərbaycan xalq musiqiçiləri” kitabında oxuyuruq: “O dəstgahlı özünəməxsus bir üslubda ifa etməklə, Azərbaycan muğamlarının təbiətində olan musiqi dramatizmini təsirli ifadə ilə dinləyicilərə çatdırardı. Bu cəhətdən onun oxuduğu “Orta Mahur”u, “Şüştər”i, ritmik muğamlardan “Heyratı”, “Ovşarı” və “Qarabağ şikəstəsi” daha səciyyəvidir. Bu muğamın mahir ifaçısı olan digər şuşalı xanənda Musa Şuşinski xatirələrində özü boynuna alır ki, o, “Şüştər” muğamını şəxsən Malibəyli Həmiddən öyrənmişdir”.

Ələsgər Abdullayevin (Şəkili Ələsgər, 1866-1929) 1902 və 1903-cü illərdə Bakıda keçirilən Şərq konsertlərində məharətlə oxudu “Şüştər”in rəğbətə qarşılanması barədə dövrü mətbuatda bəş qədər yazılıb. Onun ifasında “Şüştər” dəstgahı qrammofon valına da köçürülüb. “Şüştər” dəstgahının klassik ifalarından daha biri - xanənda Məşədi Məmməd Fərzəliyevə məxsusdur. Onun ifası dövrün sənət xiridarları və muğamsevərlər tərəfindən yüksək qiymətləndirilib: Azərbaycan vokal sənəti tarixində Cabbar Qaryağdıoğlu “Mahur”, Seyid Şuşinski “Çahargah”, Şəkili Ələsgər “Şur”; İslam Abdullayev “Segah” ustası kimi məşhur idisə, Məşədi Məmməd Fərzəliyev də “Şüştər” ustası kimi ad çıxarmışdı. Məşədi Məmməddən sonra musiqimizin son 50 ilində heç kəs “Şüştər” oxumamışdı. Klassik xanəndələrimizin əksəri Məşədi Məmmədin “Şüştər” oxumağını tərifləmişlər. Hətta Seyid Şuşinski kimi muğam ustası Məşədi Məmmədin “Şüştər”inə valeh olarmış. Muğamın ustad ifaçılarından biri olan Seyid Şuşinski özü

“Şüştər”i ayrıca oxumasa da, “Humayun” dəstgahi tərkibində ən iri şöbə kimi, bir neçə guşəni özündə birləşdirən klassik nümunə kimi yarada bilmişdi. Ustad sənətkar “Humayun” dəstgahını məşhur tarzən Bəhram Mənsurovun müşayiəti ilə oxumuşdu. İki böyük sənətkarın birgə ifa elədiyi “Humayun” dəstgahı bu gün də həmin muğamın ən mükəmməl ifası hesab olunmaqdadır. Bu misilsiz ifa Azərbaycan televiziya və radiosunun “qızıl fondu”nda qorunur və SD-lərə yazılaraq kütləvi şəkildə yayımlanır.

Hacı Hüsünün, Xanlıq Şükürün, İslam Abdullayevin, Hüseynqulu Sarabsikinin də oxuduğu “Şüştər”lərin səsi-sodası tarixdə qalmaqdadır.

XX əsrin ikinci yarısından sonrakı

dövrə də həcmi kiçik, amma ifası çətin olan “Şüştər” dəstgahını oxuyanlar tapılıb. Onlardan biri, ustad sənətkar Hacıbaba Hüseynovdur. O, “Şüştər” dəstgahını özünə xas tərzdə, məharətlə oxumuş, bu muğama öz fərdi üslubuna xas gözəl qaynatma, gözünmə və nəfəslər artıraraq buna fərqli bir təfsir vermişdir. Bakı-Abşeron muğam məktəbinin ən yaxşı davamçılarından sayılan H. Hüseynov “Şüştər”i də məhz bu məktəbə məxsus şəkildə ifa edibdir. Nə yaxşı ki, həmin ifa da Azərbaycan radiosunun “qızıl fondu”nda qorunub saxlanmaqdadır...

Şəbnəm Şixəliyeva

*Azərbaycan Milli Konservatoriyasının müəllimi,
Bakı Musiqi Akademiyasının dissertantı*